

3. PAMFLET

Het pamflet is de eerste geschreven vorm van protest. Een pamflet is actueel, vluchtig, helder en makkelijk te verspreiden. Dit kan je anoniem doen, of je kan ervoor kiezen het te ondertekennen. Je kunt de pamfletten verspreiden in de publieke ruimte of via sociale platformen. Een pamflet informeert de lezer over actuele gebeurtenissen en probeert vaak te overtuigen. De inhoud is erg belangrijk. Het moeten geen lange ingewikkelde verhalen zijn met lastige typografie, maar heldere standpunten van een overtuigend karakter. En tenslotte is de kostenfactor erg laag.

6. BLOEM

Alles dat in je opkomt kan je gebruiken en naar je hand zetten voor een vorm van protest. Bloemen hebben vaak een symbolische waarde en kunnen zo een dubbele boodschap met zich mee brengen. In principe zou elk voorwerp het boegbeeld kunnen worden van jouw strijd. Soms is je strijd niet in woorden uit te drukken en moet er een voorwerp aan te pas komen. Deze symbolen kunnen uitgroeien tot een sterk beeld van een hele protestbeweging die vaak alleen voor de goede verstaander herkend wordt.

8. HUMOR

Met ludieke acties houd je de strijd luchtig. Humor is een grote tegenhanger van geweld. Humor kan relativeren. De orde van de dag wordt even opgeheven, iedereen is gelijk en de verschillen in rang en stand verdwijnen. Onzinnigheid overheerst, regels en gedragscodes gelden voor een bepaalde tijd even niet. Zo kan iedereen in de openbare ruimte op een ludieke manier kritiek leveren op machthebbers, d.m.v. spot, satire en karikaturen.

7. GONE WRONG

Je moet je afvragen of geweld de manier is waarop je de strijd wil voeren. Zodra geweld bij de actie te pas komt, is dat een tipping point in je strijd. Realiseer je dat als de woede radicaliseert en je gebruik maakt van geweld het niet meer in het bovengenoemde rijtje past. Je moet je problemen op een heldere manier blijven observeren, zonder daarin door te schieten. Dat kan soms moeilijk zijn. Het vergt rust, veel geduld, en vooral moed.

1. BUTTON

Een button is een communicatie tool, perfect voor het overbrengen van een standpunt. De button is het kleinste canvas om je punt van man tot man over te brengen. Een button kan het wapen van de onderdrukking zijn of een stille vorm van passieve weerstand tegen machtsstructuren. Door de button ergens op te spelden, kun je zo een tegenkracht ondersteunen. Dit kan achteraf na een grote demonstratie, of van tevoren om mensen bewuster te maken van de actie. Het kan een pakkende slogan zijn of een afbeelding die door mensen vluchtig wordt gezien. Zij kunnen de boodschap vervolgens oppakken en zelf de boodschap overbrengen of erover nadenken.

8 MANIEREN OM TEGENKRACHTEN IN DADEN OM TE ZETTEN

2. BORD

Door jezelf groter te maken met het bord trek je meer aandacht en heb je meer kans dat je standpunt wordt opgepakt of gezien door anderen. Op de plek waar de verandering kan plaats vinden of tijdens een demonstratie kan je het bord het beste laten zien. Het standpunt of de slogan moet goed gelezen kunnen worden, dus de tekst moet groot op het bord geschreven zijn. Een hoog contrast van kleur helpt mee aan de leesbaarheid van het bord. Doordat je het bord bij je draagt, geef je het standpunt een gezicht. Bij een protest met een bord moet je fysiek aanwezig zijn, het vergt dus moed om daarmee de straat op te gaan.

CONCLUSIE LITERATUURLIJST

4. GEBAAR

Soms is tegenkracht niet in woorden uit te drukken en leent een gebaar zich daar beter voor. Een gebaar is ook iets dat snel kan worden opgepakt en door andere uitgevoerd kan worden. Voor deze vorm van tegenkracht heb je alleen jezelf als canvas nodig. Jijzelf bent het hele gebaar, bewust of onbewust. Het is de meest fysieke vorm van tegenkracht en ook de meest intense vorm.

5. SOCIALE MEDIA

Sociale media is een verzamelnaam voor alle internet-toepassingen waarmee het mogelijk is om informatie met elkaar te delen. Informatie in de vorm van tekst, geluid en beeld. Met sociale media komt een nieuwe cultuur van hedendaagse protestbewegingen op. Het is een nieuw politiek platform voor activisten. Hiermee kan je nieuwe virtuele gemeenschappen vormen en kun je verschillende groepen samenbrengen en een groter publiek bereiken in je strijd tegen machtsstructuren. Actie voeren hoeft dus niet alleen maar fysiek te zijn. Als je je veiliger voelt achter een scherm of met verschillende vormen van sociale media, kan je je strijd alsnog uitvoeren.

INLEIDING

WAT ZIJN TEGENKRACHTEN

8 MANIEREN OM TEGENKRACHTEN IN DADEN OM TE ZETTEN

BUTTON

Een button is een communicatie tool, perfect voor het overbrengen van een standpunt. De button is het kleinste canvas om je punt van man tot man over te brengen. Een button kan het wapen van de onderdrukking zijn of een stille vorm van passieve weerstand tegen machtsstructuren. Door de button ergens op te spelden, kun je zo een tegenkracht ondersteunen. Dit kan achteraf na een grote demonstratie, of van tevoren om mensen bewuster te maken van de actie. Het kan een pakkende slogan zijn of een afbeelding die door mensen vluchtig wordt gezien. Zij kunnen de boodschap vervolgens oppakken en zelf de boodschap overbrengen of erover nadenken.

SIGN

Door jezelf groter te maken met het bord trek je meer aandacht en heb je meer kans dat je standpunt wordt opgepakt of gezien door anderen. Op de plek waar de verandering kan plaats vinden of tijdens een demonstratie kan je het bord het beste laten zien. Het standpunt of de slogan moet goed gelezen kunnen worden, dus de tekst moet groot op het bord geschreven zijn. Een hoog contrast van kleur helpt mee aan de leesbaarheid van het bord. Doordat je het bord bij je draagt, geef je het standpunt een gezicht. Bij een protest met een bord moet je fysiek aanwezig zijn, het vergt dus moed om daarmee de straat op te gaan.

PAMFLET

Het pamflet is de eerste geschreven vorm van protest. Een pamflet is actueel, vluchtig, helder en makkelijk te verspreiden. Dit kan je anoniem doen, of je kan ervoor kiezen het te ondertekenen. Je kunt de pamfletten verspreiden in de publieke ruimte of via sociale platformen. Een pamflet informeert de lezer over actuele gebeurtenissen en probeert vaak te overtuigen. De inhoud is erg belangrijk. Het moeten geen lange ingewikkelde verhalen zijn met lastige typografie, maar heldere standpunten van een overtuigend karakter. En tenslotte is de kostenfactor erg laag.

GEBAAR

Soms is tegenkracht niet in woorden uit te drukken en leent een gebaar zich daar beter voor. Een gebaar is ook iets dat snel kan worden opgepakt en door andere uitgevoerd kan worden. Voor deze vorm van tegenkracht heb je alleen jezelf als canvas nodig. Jijzelf bent het hele gebaar, bewust of onbewust. Het is de meest fysieke vorm van tegenkracht en ook de meest intense vorm.

SOCIALE MEDIA

Sociale media is een verzamelnaam voor alle internet-toepassingen waarmee het mogelijk is om informatie met elkaar te delen. Informatie in de vorm van tekst, geluid en beeld.¹ Met sociale media komt een nieuwe cultuur van hedendaagse protestbewegingen op. Het is een nieuw politiek platform voor activisten. Hiermee kan je nieuwe virtuele gemeenschappen vormen en kun je verschillende groepen samenbrengen en een groter

publiek bereiken in je strijd tegen machtsstructuren. Actie voeren hoeft dus niet alleen maar fysiek te zijn. Als je je veiliger voelt achter een scherm of met verschillende vormen van sociale media, kan je je strijd alsnog uitvoeren.

BLOEM

Alles dat in je opkomt kan je gebruiken en naar je hand zetten voor een vorm van protest. Bloemen hebben vaak een symbolische waarde en kunnen zo een dubbele boodschap met zich mee brengen. In principe zou elk voorwerp het boegbeeld kunnen worden van jouw strijd. Soms is je strijd niet in woorden uit te drukken en moet er een voorwerp aan te pas komen. Deze symbolen kunnen uitgroeien tot een sterk beeld van een hele protestbeweging die vaak alleen voor de goede verstaander herkend wordt.

GONE WRONG

Je moet je afvragen of geweld de manier is waarop je de strijd wil voeren. Zodra geweld bij de actie te pas komt, is dat een tipping point in je strijd. Realiseer je dat als de woede radicaliseert en je gebruik maakt van geweld het niet meer in het bovengenoemde rijtje past. Je moet je problemen op een heldere manier blijven observeren, zonder daarin door te schieten. Dat kan soms moeilijk zijn. Het vergt rust, veel geduld, en vooral moed.²

HUMOR

Met ludieke acties houd je de strijd luchtig. Humor is een grote tegenhanger van geweld. Humor kan relativiseren. De orde van de dag wordt even opgeheven, iedereen is gelijk en de verschillen in rang en stand verdwijnen. Onzinnigheid overheerst, regels en gedragscodes gelden voor een bepaalde tijd even niet. Zo kan iedereen in de openbare ruimte op een ludieke manier kritiek leveren op machthebbers, d.m.v. spot, satire en karikaturen.³

1 Social-media kennisplatform voor social media. (z.d.). Social Media - Kennisplatform met informatie over social media, social marketing en social internet-strategie. Geraadpleegd op 4 januari 2019, van <http://www.social-media.nl/>

2 Boers, M. (2016). De Internet Gids | Zo kan het dus gebeuren. Geraadpleegd op 21 december 2018, van <https://de-internet-gids.nl/2016/no6/zo-kan-het-gebeuren>

3 Demeester, A. (2012, 15 mei). Humor als strijdmiddel. Geraadpleegd op 21 december 2018, van <https://www.groene.nl/artikel/humor-als-strijdmiddel>

INHOUD:

ABSTRACT

INLEIDING

1. TEGENKRACHT EN DE BUTTON

Hermoine Granger | Mandy Manning

Buttons en manifesten

2. TEGENKRACHT EN HET BORD

Emmeline Pankhurst | Ildar Dadin

Bord 'Vote for Women', Bord 'Putin is the death of Russia!!!'

3. TEGENKRACHT EN HET PAMFLET

Olympe De Gouges | Maarten Luther

Pamfletten voor vrouwenrechten, 95 stellingen

4. TEGENKRACHT EN HET GEBAAR

Colin Kaepernick | Rosa Parks | Tank Man

Knielen, Blijven Zitten en Blijven Staan

5. TEGENKRACHT EN SOCIALEMEDIA

Elin Ersson | Malala

Life Stream en een Blog

6. TEGENKRACHT EN DE BLOEM

Moina Michael | Sophie Scholl

Poppies voor WOI en een witte roos als symbool voor verzet

7. TEGENKRACHT GONE WRONG

Unabomber | Anders Breivik

Bomaanslagen tot massamoord

8. TEGENKRACHT EN HUMOR

Elise Leijten | Wunsiedel

Ludieke acties

CONCLUSIE

COLOPHON

SPECIALE DANK AAN

LITERATUURLIJST

ABSTRACT

In een wereld vol protesten en demonstraties, ben ik op zoek naar de eigenzinnige eenling met een diepgewortelde moraal. De eenling die iconische gebaren of symbolen gebruikt in de strijd tegen machtsstructuren. Ik voel vaak een diepgevoelde innerlijke moraal tegen onrecht, maar ik zet mijn woorden niet om in actie.

Wat is elk symbool of gebaar dat de beginnende activisten kan gebruiken? En hoe gebruiken de eenlingen deze symbolen of gebaren in hun acties tegen de verschillende machtsstructuren? Dit ga ik doen door 18 verschillende personen uit te lichten. In 8 verschillende hoofdstukken vergelijk ik twee of drie personen met dezelfde beeldtaal voor het voeren van hun strijd. Onafhankelijk van elkaar hebben ze hetzelfde symbool of gebaar gebruikt om actie mee te voeren.

Het eerste wat je moet doen is wat meer oproer maken, kies een regel en breek hem. Je moet wel bereid zijn deze regel te vervangen voor een beter alternatief. Iedereen kan actie voeren, alleen moet je de eerste stap durven nemen. Als je die eerste stap hebt gezet moet je alleen nog het juiste hulpmiddel vinden en je bent klaar voor actie. Als je mind-set maar staat op het maken van een verschil. De macht van de tegenkracht. De eigenzinnige eenlingen waren geen superhelden of speciale personen. Maar mensen zoals jij en ik, alleen hebben zij hun woorden omgezet in daden.

INLEIDING

Vroeger schreef ik uit protest mijn naam niet op mijn schoolschriftjes omdat ik me schaamde. Ik kon namelijk niet goed schrijven en spellen. Ook weigerde ik achterop de fiets te zitten om naar school te gaan. Ik probeerde dan mijn moeder tegen te houden door aan de bagagedrager te hangen, waardoor ik uiteindelijk met mijn handen aan het metaal van haar bagagedrager geklemd naar school moest rennen. Op school heb ik vaak dagen op de gang doorgebracht of schreef ik honderden strafregels op vrijdagmiddagen. Ik voel vaak een diepgevoelde innerlijke moraal tegen onrecht, maar ik zet mijn woorden niet om in actie.

In de jaren '60 was de provobeweging het boegbeeld van het jongerenprotest tegen de vast geroeste instituties in de samenleving (a). Als ik lees over verhalen uit deze tijd, léék toen alles mogelijk: ruiger, raarder, en was Amsterdam niet zo aangeharkt als het nu is. De provobeweging bestond uit pioniers op het gebied van imago en publiciteit. De meest bekende beelden zijn de verschillende ludieke demonstraties bij het standbeeld van het Lieverdje op het Spui in Amsterdam (b). Van over de hele wereld werd toegekeken. Nog nooit had men zoiets meegemaakt, een provocerende en politiek geëngageerde jeugd! Het was iets nieuws en sprak tot de verbeelding.⁴ Opgroeiend in Amsterdam heb ik me nooit belemmerd gevoeld omdat ik iets niet kon doen. Maar daar heb ik vervolgens verder geen gebruik van gemaakt. Gewoon omdat die cultuur onder mijn *peers* niet echt leefde.

Ik ben op zoek naar een individu die de status-quo aan de kaak stelt, of onrecht wil aantonen. De eenling die tegenkracht geeft en zo de staatsmacht in toom houdt. Iemand die reuring maakt, zonder geweld, maar met symbolen of gebaren. Een symbool in de vorm van een button, bord, pamflet of bloem, en gebaren in de vorm van knielen, blijven staan, blijven zitten, en ludieke acties. De actie hoeft geen grote markering te worden in de geschiedenis als het mensen maar even opschudt en wakker maakt. Al is het alleen maar om het bloed van mensen harder te laten

stromen. Dat we allemaal weer even stil staan bij het feit dat we wel iets kunnen doen, dat er altijd wel iets is om voor te strijden.

Wat maken de gebaren of symbolen die ze gebruiken tot een succes? Hoe zetten we onvrede om in daden? En waarom spreken deze gebaren en symbolen ons zo aan? Als grafisch ontwerper ben je constant opzoek naar een bepaalde beeldtaal. Met kritisch denken en verschillende concepten ben je op zoek naar een visuele communicatie. Deze visuele communicatie moet spreken tot het grote publiek. Dus wil ik onderzoek doen naar het verband van activisme met betrekking tot het vakgebied de grafische vormgeving.

In mijn scriptie concentreer ik me op de zoektocht naar de juiste hulpmiddelen, de gebaren en symbolen. Wat is elk symbool of gebaar dat de beginnende activisten kan gebruiken? En hoe gebruiken de eenlingen deze symbolen of gebaren in hun acties tegen de verschillende machtsstructuren?

Dit ga ik doen door 18 verschillende personen uit te lichten. In 9 verschillende hoofdtukken vergelijk ik twee of drie personen met dezelfde beeldtaal voor het voeren van hun strijd. Onafhankelijk van elkaar hebben ze hetzelfde symbool of gebaar gebruikt om actie mee te voeren. Ieder hoofdstuk begint met de uitleg van het iconische gebaar of symbool en wanneer dit in de geschiedenis als eerste is gebruikt. Daarna volgt een uiteenzetting van het probleem en hoe de actievoerder het heeft aangepakt.

4 NTR. (2018, 21 december). Provo in de pers - Andere Tijden [Video]. Ge raadpleegd op 5 januari 2019, van <https://www.anderetijden.nl/aflevering/285/Provo-in-de-pers>

a Hoewel Burgemeester Van Hall geen toestemming had gegeven voor het houden van een demonstratie is er toch door kleine groepen gedemonstreerd vanavond. Hier een groep provo's die met een witte spandoek (zonder tekst) rondliepen. | ANP Historisch Archief

b Provo-happening rond het Lievevdje. Later die avond werd het beeldje in brand gestoken. | ANP Historisch Archief

WAT ZIJN TEGENKRACHTEN?

Tegenkrachten zijn belangrijk in ons maatschappelijke systeem. Kenmerken van een democratie is dat er een voortdurend debat plaatsvindt over de inrichting en werking ervan. De dynamiek van onze samenleving drijft voor een voornamelijk deel op tegenkrachten. Het is belangrijk open te staan voor deze tegenkrachten en er mee leren om te gaan.⁵ Democratie kan beschouwd worden als het resultaat van eeuwenlange ontwikkeling van de cultuur, die ertoe leidt dat de fysieke macht in toom gehouden wordt, door op een open en eerlijke wijze over de inrichting van de samenleving te beslissen.

Maar waarom zijn er tegenkrachten nodig? Vanuit historisch perspectief: 'omdat het altijd zo was'. In de middeleeuwen kwam het al regelmatig voor dat onderdrukte, uitgebuitede boeren en stedelingen in opstand kwamen tegen de vaak onrechtvaardige heersers. Deze opstanden werden niet meteen bestempeld als een revolutie (c).⁶ Toen in de 18de eeuw in Frankrijk op 14 juli 1789 de verlichting aanbrak kwam daar verandering in. De Franse Revolutie wordt daarom nu beschouwd als de eerste echte revolutie uit onze tijd. Het was voor het eerst dat een opstand werd gevoed met ideologieën die voortkwamen uit de verlichting (d). De meest belangrijke begrippen uit deze ideologieën waren *Liberté, Égalité, Fraternité* ('vrijheid, gelijkheid en broederschap') Het was niet alleen gericht op het afzetten van een heerser maar ook op het omverwerpen van de standenmaatschappij en het absolutisme.⁷ De Franse Revolutie eindigde in een periode van fanatiek terreur. Niet alleen idealisten met een ander beeld van de revolutie maar ook vertegenwoordigers van het oude, aristocratische regime werden gearresteerd of onthoofd.

In de jaren 60 en 70 was er sprake van bewegingen die tegen alle vormen van autoriteit waren. De protestgolven, studenten acties, eenmansacties en actiegroepen gingen over bevrijding en het verleggen van grenzen. Mei '68 in Frankrijk (e) brak de Parijse studenten-revolte uit, een studentenopstand (f) die

een algemenestaking veroorzaakte over heel Frankrijk. Toen de Provo beweging alweer exact een jaar opgeheven waren. Maar niet alleen in Frankrijk en Nederland was er oproer, eind jaren zestig roerde de protestgeneratie zich wereldwijd. Van Black Power beweging in Amerika tegen onderdrukking en racisme (g), de student opstanden tegen de Vietnam oorlog, tot de Praagse Lente met het ideaal een menselijker socialistisch systeem (h). Overal klonk kritiek op de algemene gezagsverhoudingen en de nieuwe generatie vocht voor meer vrijheid.⁹ Het is niet dat er nu geen actie meer wordt gevoerd. Integendeel, nog steeds is er maandelijks een nieuw protest aan de gang. Maar ik heb het gevoel dat anno 2018 en er alleen aandacht is voor een paar terugkerende dominante onderwerpen: Immigratie, Islam en discriminatie.

De middelen om de achterban te mobiliseren zijn veranderd. Inplaats van stencilmachines en behangerslijm, zijn er nu hashtags en internetverbindingen.¹⁰ Online en offline zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden in onze tijd. Elin Ersson is een goed voorbeeld hiervan. De digitale mogelijkheden maakten haar actie tot een succes. In het hoofdstuk Tegenkracht en Sociale Media vertel ik hier meer over.

Voor sociale verandering is het analyseren van machtsstructuren noodzakelijk. Als je eenmaal alles hebt geanalyseerd en op een rijtje hebt gezet kan je zien welke hulpmiddelen je nodig hebt voor het voeren van je actie. Er zijn nog drie elementen van belang voor het tot stand brengen van een opstand: de pionier, de dissident en de media.

In elk van mijn voorbeelden is er een dissident die weerstand biedt tegen de status quo en die dat aan de kaak stelt. Het element pionier is lastiger, je kan nooit precies zeggen of iemand echt de eerste is geweest. De pioniers maken de wereld aanschouwelijk, ze effenen het pad zodat anderen andere erop kunnen voortbouwen. Ze doorbreken grenzen en komen met creatieve oplossingen voor maatschappelijke problemen. Een echte pionier functioneert minder goed in een compleet gevestigde maatschappij. Omdat de pionier nog niet beschikt over methodes

c De Jacquerie was een opstand van de Franse boeren tegen de adel in mei 1358. Miniatuur uit de kronieken van Jean Froissart: strijd tussen ridders enerzijds en boeren en Parijse burgers anderzijds, die het fort bij de Marché de Meaux probeerden te veroveren.

d Een vrouwenfiguur werd tijdens de Franse Revolutie al het symbool van de opstand. Daarom is ze een toonbeeld van vrijheid in het kunstwerk 'De Vrijheid leidt het volk' uit 1830 van Eugène Delacroix. | Shutterstock & Bridgeman

e Mei '68: straatposters van de Parijse studenten opstand | News Photo/ Getty Images

f Mei '68 Demonstratie. | Fondation Gilles Caron

die zich in de praktijk bewezen hebben, gaat het werk van een pionier vaak gepaard met vele mislukkingen en tegenslagen.¹¹ De media of journalistiek, ten slotte, is het element dat het machtsmisbruik blootlegt, deze actief communiceert en verspreidt.¹² Sommige van mijn voorbeelden hebben het geluk dat ze de media binnen handbereik hadden. Andere moesten erop vertrouwen dat hun actie naderhand snel werd opgepakt.

Tegenkrachten zijn dus belangrijk. We moeten ons alleen wel durven uitspreken. De angst van mensen om snel arrogant, 'unlikeable', hypocriet of bot gevonden te worden, heeft tot een klimaat geleid waarin mensen soms helemaal niet meer durven te oordelen. Maar laat je hierdoor niet afleiden: ook jij hebt het recht een actie te beginnen. Zie bijv. Hannah Arendt die betoogt dat iedereen het recht om een oordeel te vellen over iemand anders, of over gebeurtenissen of daden waar je zelf niet bij was.¹³

Zoals Sam Conniff zegt in zijn boek *Be More Pirate*:

"That's why I want to talk about rule-breaking. History tells us time and again that yesterday's rebels and rule-breakers become today's heroes and tomorrow's legends. At the same time, history often judges badly those who followed orders and played by the rules."

"So, for people living in historic times, do you feel confident that you will do what's required when it's your time right to not do what you're told? Will you flinch when it's the responsible thing to break the rules and risk everything?"

5 Goslings, M., & Klomp, R. J. Q. (2017). Tegenkrachten: een waaier van tegenkrachten belicht vanuit de werelden van de kunsten, de wetenschap, de journalistiek en het recht. Nijmegen, Nederland: Ars Aequi Libri.

6 Goslings, M., & Klomp, R. J. Q. (2017). Tegenkrachten: een waaier van tegenkrachten belicht vanuit de werelden van de kunsten, de wetenschap, de journalistiek en het recht. Nijmegen, Nederland: Ars Aequi Libri.

7 Bouwman, R. (2011, 3 maart). Revolutie! En dan? Geraadpleegd op 9 september 2018, van <https://www.hpdetijd.nl/2011-03-02/revolutie-en-dan/>

8 Naders, B. (2018). De eerste van een nieuwe soort. HUMAN, Winter 2018 - 2019(1), 14-15

9 Ruigrok, P., van den Hout, R (Regisseur), Guldsmans, M., Dogger, H., Verdonck, T. (Research). (2009). Parijs '68 [Documentaire]. Ander Tijden. Geraadpleegd op 21 december 2018, van <https://anderetijden.nl/aflevering/312/Parijs-68>

10 Janssen, R. (2018, 18 april). Een geest van bevrijding. Geraadpleegd op 10 oktober 2018, van <https://www.groene.nl/artikel/een-geest-van-bevrijding>

11 Wikipedia. (2018, 9 december). Pionier. Geraadpleegd op 8 januari 2019, van <https://nl.wikipedia.org/wiki/Pionier>

12 Claeys, M. (2018). Red de democratie!: waarom het systeem hapert en wat we eraan kunnen doen. Antwerpen, België: Uitgeverij Polis.

13 Arendt, H. (2016). On Revolution. Londen, U K: Faber & Faber.

g Tieners en kinderen, geven de Black Panthers groet buiten hun school in Fillmore, San Fransisco. 20 December, 1969. | Foto UPI

h Tsjechische jongeren met de nationale kleuren op hun borst gespeld, demonstreren in de straten op 21 augustus 1968 na de Sovjetbezetting van Tsjechoslowakije. Op banner die ze dragen, staat: 'Nooit meer met de Sovjet-Unie' | Karlovy Vary, Bohemen